

Косенко Олена

ОСОБЛИВОСТІ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ДОКУМЕНТІВ І МАТЕРІАЛІВ ОСОБОВИХ АРХІВНИХ ФОНДІВ ТА СПЕЦИФІКА ЇХ ВИКОРИСТАННЯ

У статті з'ясовано стан справ з особовими архівними фондами в державних архівах, розкрито специфіку наявної в них джерельної інформації, а також накреслено шляхи, методи оптимізації використання документів цих фондів в інтересах повнішого висвітлення проблем української історії.

Ключові слова: особові архівні фонди, архівні документи, архівні фонди, персоналії, використання інформації.

В статье рассмотрено положение дел с личными архивными фондами в государственных архивах, раскрыта специфика содержащейся в них информации, а также определены пути и методы оптимизации использования документов этих фондов в интересах более полного освещения проблем украинской истории.

Ключевые слова: личные архивные фонды, архивные документы, архивные фонды, персоналии, использование информации.

The situation with personal archival funds in the state archives is found out, specific of the available in them source information is opened, and also ways and methods of optimization of these funds documents usage in the interests of fuller elucidation of the Ukrainian history processes are drawn in the article.

Key words: personal archival funds, archival documents, archival funds, personnel, use of information.

Для української історіографії традиційним є тяжіння до антропоцентризму і персоналізації історії. З часів просвітництва, а ще більше з другої половини ХХ ст. проблема людини стала центральним об'єктом вивчення в українській історичній науці. Головна увага істориків зосереджується на визначенні статусу, соціальної ролі та долі конкретних осіб як творців, суб'єктів історичного процесу. В умовах незалежної України та демократизації суспільства виникла гостра потреба в різноманітній інформації про персоналії української історії, насамперед архівній. Найбільш інформаційно насиченими з погляду персоналістики є особові архівні фонди визначних діячів науки та культури, більшість з яких тривалий час були недоступними. Лише після масового розсекречування архівних документів упродовж 1989–1995 рр. стало можливим їх ширше використання. У зв'язку з цим перед архівними установами та архівознавством постало завдання актуалізувати інформаційні ресурси особових фондів як суттєвої складової сукупної архівної спадщини українського народу.

Актуальність даної проблеми полягає в тому, що особові фонди, які зберігаються в архівах України, є винятково цінними джерелами з багатьох галузей знань, оскільки містять великий інформаційний потенціал з історії культурного, громадського та ідейно-політичного життя українського суспільства. Однак, будь-яка інформація, в тому числі й та, що зафіксована в документах та матеріалах особових архівних фондів, набуває ще більшої цінності, коли її використовують у науковій та інших сферах інтелектуальної діяльності. Ось чому актуальним завданням архівістів є не тільки забезпечення фізичної збереженості особових фондів, а й створення сприятливих умов для всебічного використання їх. Збагачення способів, форм та методів організації використання джерельної інформації із особових архівних фондів, оприлюднення та введення в обіг їх на різних етапах та рівнях є надзвичайно важливим і актуальним завданням істориків, архівознавців та документознавців. Крім того, сучасний стан української історичної науки в умовах необхідності формування національної самосвідомості українців та посиленого інтересу людей до спадщини свого народу обумовлює підпорядкування джерельної бази особових архівних фондів сучасним можливим формам та методам їхнього використання.

Теоретико-методологічний аспект проблеми особових архівних фондів, у цілому, й питання про особливості їхнього інформаційного потенціалу та специфіку використання його, зокрема, є актуальними і з точки зору наукового дослідження їх. Донині така проблема ще не була предметом спеціального розгляду і не дістала окремого й комплексного висвітлення в сучасній українській та зарубіжній фаховій літературі, незважаючи на те, що в Україні спостерігається помітне піднесення історичної біографістики. Однак, більша частина наявних наукових праць присвячена джерелознавчому аналізу лише окремих особових фондів визначних представників української науки та культури, громадських й політичних діячів ХІХ–ХХ ст., або окремо взятих із них документів, що, насамперед, засвідчує про наявність певної специфіки дослідження особових архівних фондів. Так, особові фонди відомих діячів науки та культури, насамперед істориків, привертати увагу І. Н. Войцехівської, Я. С. Калакури, Г. Д. Казьмирчука, І. Б. Матяш,

М. Г. Палієнко. та ін.¹ Загальні відомості про склад особових фондів та використання їх інформаційного потенціалу наявні в архівних путівниках, покажчиках, а також у підручниках з архівознавства², методичних рекомендаціях³ та в низці інших праць, зокрема в публікаціях А. В. Санцевича, Б. І. Корольова та ін.⁴ Інша група наукових студій, яка стосується Національного архівного фонду як складової частини інформаційних ресурсів держави⁵, частково розкриває питання інформаційного потенціалу особових фондів. Доступ до інформаційних ресурсів НАФ, у тому числі й до документів та матеріалів особових архівних фондів, регулюється низкою законодавчих актів України, безпосередньо пов'язаних з функціонуванням документної інформації: «Про інформацію» (1992), «Про Національний архівний фонд і архівні установи» (1993, 2001) тощо.

Мета цієї статті полягає в тому, щоб системно і комплексно з'ясувати особливості інформаційного потенціалу документів та матеріалів особових архівних фондів та показати специфіку їх використання у науковій, соціальній та інших. Конкретне наше завдання: з'ясувати специфіку їхньої джерельної інформації у порівнянні з іншими джерелами, а також описати можливі методи та форми її використання.

Переважає більшість особових фондів нині зберігається в центральних, галузевих та місцевих державних архівах України. Якщо в 1956 р. в державних архівах налічувалося лише 48 особових фондів обсягом в 5457 од. зб. (1660–1941 рр.), а в 1978 р. – 1128⁶, загальним обсягом 99 936 од. зб. (XVII ст. – по 1977 р.), то уже в 1996 р. в архівах перебувало 2,5 тис. особових фондів обсягом 300 тис. од. зб. (XVII ст. – по 1996 р.)⁷ Таким чином, за 40 років кількість особових архівних фондів зросла більше ніж на дві тисячі. За даними Державного комітету архівів України за 2007 р. лише в державних архівах України зберігається понад 1700 фондів особового походження, тобто особових, сімейних та родових фондів разом взятих, з яких близько 80 % – особові архівні фонди. На жаль, сьогодні встановити точну кількість таких фондів в Україні дуже важко, не кажучи вже про кількість особових фондів поза межами держави. Це можна пояснити кількома причинами. По-перше, слід мати на увазі, що до кінця 1980-х рр. відомості про більшу половину фондів архівів були засекречені або перебували під різними обмеженнями і дані про них не включалися в загальнодоступні види довідникового апарату архівів. По-друге, в радянські часи не приділялося належної уваги таким елементам довідникового апарату (алфавітні каталоги, персоніфіковані архівні огляди тощо). Тільки останнім часом використовуючи комп'ютерні системи, архівісти розгорнули створення різноманітних картотек та алфавітних каталогів. Нині перед дослідником відкрились сприятливі перспективи для використання важливих архівних документів визначних українських діячів. Слід тільки врахувати певні особливості наявних у них свідчень. Джерельний склад будь-якого особового архівного фонду залежить, передусім, від умов і часу його створення та особи-фондоутворювача. Для переважної більшості таких фондів типовими є такі групи документації: біографічні джерела, документи наукової, службової, політичної, громадської діяльності, творчі праці та зібрані для них матеріали, листування, мемуари, спогади, щоденники, майново-господарчі документи, зображальні та інші документи. Однак, серед них є обмежена кількість творів мемуарного характеру. Загроза репресій за тоталітарного ладу не заохочувала вчених до їх створення.

Особливості інформаційного потенціалу особових архівних фондів визначаються специфікою наявної в них джерельної інформації з історії культурного, громадського та ідейно-політичного життя в Україні. Кожний документ таких фондів зафіксував різну інформацію, яка прямо залежить від роду занять, оточення, особистих потреб та власних вподобань окремої особи, індивідуума. Тому, ця інформація (на відміну від інформації ділових документів установ та організацій) є неповторною і нерегламентованою, по-своєму розкриває процеси та події історичної дійсності. Крім того, характерною особливістю більшості особових фондів є те, що їхні документи здебільшого рукописні, що ускладнює роботу дослідника при їх використанні, а водночас збільшує їхню цінність як історичного джерела первинної інформації. Тому переважна більшість документів та матеріалів особових фондів містить у собі багато оригінальної інформації, яка не зазнала змін при друкуванні. Такі рукописні матеріали, як правило, наявні в єдиному примірнику і віднайти необхідну інформацію про них набагато складніше ніж про тиражовані пам'ятки. Що ж до включення архівістами рукописних джерел у науковий обіг, то тут їхня увага концентрувалася як на розробці форм та методів здобуття із них інформації, яка потрібна не лише вченим, а й усім соціальним інститутам та пересічним громадянам⁸, так і на можливих формах їхнього оприлюднення: публікація, організація виставок, вечорів, вдосконалення роботи читальних залів архівів тощо. Бо, як відомо, основним критерієм, що визначає науковий авторитет вченого та

вагомість його внеску в обрану галузь науки, є оцінка наукового та творчого доробку колегами-сучасниками та колегами-нащадками. Однак, оцінити, а відтак і критично дослідити його, науковці можуть, лише оприлюднивши ці здобутки. Неопубліковані свідчення, як правило, залишаються для більшості невідомими. На сьогодні значна кількість рукописних документів та матеріалів особових фондів вже опубліковано. Це стосується, передусім, документів особових фондів: листи, автобіографії, щоденники, творчі матеріали.

Розглянувши загальні риси інформаційного потенціалу особових архівних фондів, можна відзначити такі його особливості – тематична різноманітність, неповторність, первинність інформації тощо.

Методи дослідження документів та матеріалів особових архівних фондів прямо залежать від теми, мети і дослідницьких завдань. Найчастіше дослідники застосовують біографічний метод, який дає змогу простежити процес нагромадження свідчень про життєвий та творчий шлях особифондоутворювача, окреслити його внесок у примноження знань. Цей метод застерігає від механічного описування життя особи, орієнтуючи на з'ясування її участі в суспільних процесах, на аналіз структури всього її життєвого шляху, виявлення найхарактерніших рис усього покоління інтелектуалів певної епохи. Він передбачає низку важливих дослідницьких процедур з автобіографіями, щоденниками, листами, спогадами, відкриває реальну можливість реконструювати життєвий шлях і внутрішній світ як окремої особи, так і певного наукового осередку, встановити тип ученого як особистості, виявити його місце у соціокультурному та науковому середовищі⁹. При дослідженні документів та матеріалів розглядуваних фондів застосовують й інші методи, а саме: історичний, порівняльний тощо. Однак вони є типовими при використанні й інших джерел.

Ефективність використання документів та матеріалів особових архівних фондів залежить від багатьох факторів, серед яких важливе місце займає відображення інформації про них у довідниках, путівниках та покажчиках по архівах. Сьогодні майже всі державні архіви України видали путівники по своїх фондах, однак відображення в них інформації про особові архівні фонди є недостатнє, що ускладнює використання їхніх документів у науковій, суспільній та інших сферах сучасного життя. Так, в узагальнюючих довідниках про державні архіви України перелічені тільки окремі особові фонди¹⁰. У путівнику по ЦДАК України¹¹ особові фонди – переважно таких відомих істориків як Д. Багалій, В. Базилевич, М. Володимирський-Буданов, М. Довнар-Запольський, В. Іконников – не відокремлено від сімейних та родових фондів в окремий розділ або параграф, що ускладнює роботу дослідника під час їх використання в науковій та інших сферах діяльності. Набагато повнішу інформацію про такі фонди наведено в інших виданнях цього типу, зокрема у путівнику по ЦДАМЛІМ України¹². Тут містяться інформація про особові фонди відомих діячів української культури – П. Гичини, А. Головка, О. Гончара, М. Рильського, В. Сосюри та ін., яких в архіві налічується близько півтисячі. Першим і найбільшим за обсягом в Україні науково-довідковим виданням архівної спадщини видатних діячів став путівник «Особові фонди Інституту рукопису», що зберігаються в НБУ імені В. І. Вернадського¹³. У ньому подано відомості про склад і зміст 264-х особових фондів, а саме: рукописи наукових та творчих праць фондоутворювачів, біографічні матеріали, документи службової та громадської діяльності, листування, матеріали інших авторів тощо. Що ж стосується путівників по обласних державних архівах, то більшість із них, на жаль, не фіксує відомостей про наявність особових фондів (Вінницька, Київська, Львівська та інші області). У деяких із них відомості про особові фонди подано вибірково (Харківська область – 11, Дніпропетровська – 9, Полтавська – 3, Миколаївська – 5). Майже зовсім відсутні путівники по особових фондах галузевих архівів.

Цінну інформацію про особові фонди можна почерпнути з інших видань. Зокрема, із серії покажчиків «Архівні та бібліографічні джерела української історичної думки», започаткованої Українським науково-дослідним інститутом архівної справи та документознавства, перший випуск якої присвячено видатному вченому І. Огієнку і охоплює 37 фондів 17 архівів¹⁴ та із серії бібліографічних довідників про відомих діячів із певної галузі знань. Саме за таким принципом складено довідник, присвячений українським архівістам¹⁵.

Особливо важливу роль у прискоренні використання особових фондів відіграють новітні інформаційні технології. Перший досвід створення автоматизованої бази даних про особові архівні та рукописні фонди уже є (у НБУВ, ЛНБ ім. В. С. Стефаника тощо). Багато інформації про особові фонди можна почерпнути за допомогою інтернетресурсів. Створена центральними державними архівами, архівними виданнями та науково-дослідними інститутами електронна

система науково-довідкової інформації про наявні архівні фонди, в тому числі й про особові, полегшує роботу дослідників на етапі їх пошуку та використання.

З-поміж поширених форм використання документної інформації із особових архівних фондів слід відзначити експозиційну роботу працівників архівів, ініціативне інформування, виконання тематичних та соціально-правових запитів громадян, публікації документів.

Активною формою використання документів та матеріалів із особових архівних фондів, яка надає можливість відвідувачам наочно ознайомитися з ними, є організація виставок. Тематика виставок, як правило, присвячується ювілеям видатних державних, громадських та культурних діячів або іншим подіям, які цікавлять громадськість. Експозиційна робота архіву з використанням особових фондів має свої особливості. Зокрема, всі виставки документів та матеріалів із особових фондів у Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтв України проводяться з використанням оригіналів, що дає змогу яскравіше вшанувати пам'ять творчої особистості та безпосередньо оприлюднити документи, які утворились упродовж її життя та діяльності – листи, щоденники, автобіографії, рукописи творчих праць та ін. На цих виставках експонуються друковані видання, при цьому оригінали документів використовуються в обмеженій кількості. В оригіналах виставляються, зокрема, твори мистецтва відомих діячів культури: живописні полотна, графічні твори, ескізи театральних декорацій, костюмів, малюнків, етюдів та ін. Щоб підкреслити значення художнього твору або його роль в літературному процесі у виставках використовують також рукописний оригінал цього твору. Ефективність використання особових фондів при проведенні виставок залежить, як правило, від цілісності фонду, що впливає на залучення до виставки всіх можливих експонатів, вдалого художнього оформлення тощо.

Традиційною формою використання документів особових архівних фондів є ініціативне інформування, яке полягає в тому, що працівники державних архівів до ювілейних дат з власної ініціативи надсилають в бібліотеки, музеї, товариства, школи інформаційні листи з даними про склад особових фондів відомих діячів літератури і мистецтв, враховуючи місце народження та діяльності їх. При виявленні необхідних матеріалів основна увага звертається на найбільш цікаві та вартісні документи особових фондів, які можуть зацікавити адресатів: малюнки, фотографії, статті тощо. Ініціативне інформування є вдалим засобом розкриття інформаційного потенціалу особових архівних фондів, особливість якого полягає у випереджальному задоволенні потреб установ, організацій, окремих громадян.

Відповіді на тематичні та соціально-правові запити, які надходять до державних архівів, відкривають можливість використання інформації документів та матеріалів із особових фондів поза межами архіву. Запити різної тематики надходять до них від установ, організацій, фізичних осіб з метою одержати більше інформації про того чи іншого діяча за допомогою його особового фонду для створення меморіальних куточків, стендів тощо. Соціально-правові запити надходять до архіву від людей з проханням надати їм фінансово-правові документи для переоформлення пенсій, отримання льгот тощо. Здебільшого архів видає довідки про трудовий стаж, заробітну платню, освіту, перебування в армії, участь у бойових діях, нагородження, майнові права, державну і громадську діяльність. Ця форма використання документів та матеріалів особових архівних фондів має надзвичайно важливе суспільне значення, оскільки безпосередньо пов'язана з виплатою пенсій, компенсацій, наданням пільг та іншими формами соціального захисту громадян.

Публікація документів із особових архівних фондів належить до найефективніших засобів поширення їхньої джерельної інформації. За минулі 15 років було опубліковано сотні книг і величезна кількість статей із цієї проблематики. Крім того, публікуються збірки матеріалів із особових фондів, творчі матеріали, листування, нариси (навіть не закінчені), які доповнюються коментарями, примітками тощо. Особливістю таких публікацій є те, що в них обов'язково присутні посилання на архівні матеріали із зазначенням особового фонду, опису, справи, аркуша. Зокрема, нещодавно вийшли збірки із документами та матеріалами із спадщини поета П. Тичини, з листуванням видатних істориків М. Грушевського, М. Максимовича та ін.

У ряді радянських підручників з архівознавства проводилася думка про те, що різні аспекти використання інформації документів із особових архівних фондів у наукових, соціально-правових та інших цілях визначають і застосування у виявленні їхніх інформаційних можливостей різні критерії або групи критеріїв оцінки документів. Так, використання таких документів та матеріалів в науково-історичних цілях зумовляє першочергове застосування критерію ролі та значення діяльності особи-фондоутворювача, його наукового та творчого доробку, а при підході до них в якості джерел для історико-демографічних та інших досліджень основними виступають інші

моменти: відображення свідчень про його професію, службу та громадську діяльність. Однак практика показала, що такий підхід до оцінки інформаційного потенціалу особових архівних фондів для подальшого використання є помилковим. На нашу думку, незалежно від можливих напрямків використання їх доцільнішим і ефективнішим буде при цьому комплексне застосування оціночних критеріїв до них. Тому, визначаючи специфіку використання інформаційного потенціалу особових архівних фондів, слід відзначити, що кожний документ таких фондів передусім є сегментом цілісної інформаційної системи. Як зазначила Л. Драгомірова, характерною рисою всіх особових архівних фондів є сильне тяжіння його елементів до свого центру – фондоутворювача – та міцні внутріелементарні зв'язки. Кожний взаємопов'язаний елемент фонду є окремою, але невід'ємною часткою усього фонду, бо відображає лише певний аспект життєдіяльності свого утворювача. Використання частини документів фонду або його окремого документа призведе до часткової або повної втрати інформації, спотворить цілісність відтворення образу, події, картини⁶.

Обґрунтовуючи практичні завдання щодо ефективнішого використання джерел особових архівних фондів в інтелектуальній діяльності, можна виділити декілька напрямів роботи. Перший, найбільший за широтою виконання, – це створення всеохоплюючого довідника-показчика особових фондів з використанням сучасних комп'ютерних технологій. Таке завдання надзвичайно складне. Воно передбачає, насамперед, виявлення всіх особових фондів, оцінку їхньої історичної цінності, описання за єдиною методичною основою тощо. Крім того, слід забезпечити об'єднання всіх зібраних матеріалів в єдину мережу даних архівної інформації про персоналії і на цій основі створити зведену базу даних. Звичайно, для цього необхідне відповідне комп'ютерне забезпечення. Другий напрям пов'язаний з покращанням технічного оснащення читальних залів архівів. Зокрема значно розширило використання документів та матеріалів особових фондів їх розмноження на ксероксі, хоча б документів, що утворилися у ХХ ст. та використання комп'ютера при обліку замовлень документації. Третій напрям стосується роботи Державного комітету архівів України. Наприклад, збираючи щорічні відомості про кількість фондів в усіх архівах за так званими «зведеними паспортами архівів», доцільнішим було б особові фонди виокремити в окрему графу. Все це дало б змогу розв'язувати проблеми особових архівних фондів на вищому науковому рівні.

¹ *Войцехівська І. Н.* Особовий архівний фонд академіка В. Іконнікова // *Студії з архів. справи та документознавства.* – К., 1999. – Т. 4. – С. 134–137; *Палієнко М. Г.* Документи особового фонду Володимира Науменка як історичне джерело // *Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: Міжвід. зб. наук. праць.* – К., 1999. – Вип. 1. – Архів і особа. – С. 191–198; *Казьмирчук Г. Д.* Особові фонди істориків Київського університету 1920–1930 рр. // *Архівознавство. Археографія. Джерелознавство. Міжвідом. зб. наук. праць.* – К., 2000. – Вип. 2: Архівознавчі читання. – С. 99–104; *Матяш І. Б.* Особа в українській архівістиці. Біографічні нариси. – К., 2001. – 226 с.; *Калакура Я. С., Войцехівська І. Н.* Особові архівні фонди фундаторів архівної освіти в Київському університеті імені Тараса Шевченка – професорів В. Стрельського та В. Замлинського // *Архівіст. Ювіл. зб. Серія «Історія архівної справи: спогади, дослідження, джерела».* – Вип. 5. – К., 2002. – С. 30–43 та ін.

² *Личные архивные фонды в хранилищах СРСР: Указатель.* – М., 1962. – Т. 1. – 448 с.; Т. 2; М., 1963. – 502 с.; Т. 3. – М., 1980. – 544 с.; *Архівознавство: Підручник для студентів вищих навчальних закладів України / Під ред.: Калакура Я. С. та Матяш І. Б.* – К., 2002. – 356 с.; ін.

³ *Методические рекомендации по работе с документами личного происхождения.* – М., 1989; *Методические рекомендации по работе с документами личного происхождения (литература и искусство).* – М., 1990. – 256 с. та ін.

⁴ *Санцевич А. В.* Використання документів особових архівних фондів у краєзнавчій роботі // *Архіви України.* – 1991. – № 4. – С. 38–44.; *Він же.* Специфіка особових архівних фондів українських істориків ХХ століття // *Актуальні проблеми розвитку архівної справи в Україні. Доп. та повід. наук. конф. (15–16 берез. 1995).* – К., 1996. – С. 49–52, 201–212; *Корольов Б.* Особові архівні фонди та їх відображення у путівниках та показниках // *Архівознавство. Археографія. Джерелознавство. Міжвідом. зб. наук. праць. Вип. 2: Архівознавчі читання.* – К., 2000. – С. 85–90.

⁵ *Ляхоцький В.* Національний архівний фонд – складова частина інформаційних ресурсів держави // *Київська старовина.* – К., 2004. – № 2. – С. 42–58; *Юдіна Л. М.* Використання інформаційних ресурсів національного архівного фонду України: Науково-методичні засади. Напрями та форми. Дис. ... к. і. н. – К., 2005 та ін.

⁶ ЦДАГО України, ф. 14, оп. 2, арк. 1–217.

⁷ Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства. Поточне діловодство, 1996 р., спр. 1–36, арк. 38.

⁸ *Дубровіна Л. А.* Українська рукописна книга як об'єкт кодикології та камеральної археографії // *Український археографічний щорічник.* – К., 1992. – Вип. 1 (4). – С. 59–70.

⁹ *Калакура Я. С.* Українська історіографія. Курс лекцій. – К., 2004. – 496 с.

¹⁰ *Государственные архивы Украинской ССР: Справочник.* – К., 1988. – 221 с.; *Архівні установи України. Т. 1: Державні архіви.* – К., 2005. – 692 с.

¹¹ *Центральный государственный исторический архив УССР в Киеве: Путеводитель.* – К. 1958. – 348 с.

¹² *Центральный державний архів-музей літератури і мистецтв України: Путівник.* – К., 2003. – Т. 1. – 544 с.; К., 2005. – Т. 2. – 620 с.

¹³ *Боляк О. С., Булатова О. С., Воронкова Т. І.* Особові архівні фонди Інституту рукопису: Путівник. – К., 2002.

¹⁴ *Ляхоцький В. І.* Огієнко (Митрополит Іларіон): Показчик архівних джерел. – К., 1998. – 79 с.

¹⁵ *Українські архівісти: Бібліографічний довідник. – Вип. 1. (XIX ст. – 1930-ті роки).* – К., 1998. – 307 с.; *Українські архівісти (XIX–XX ст.): Бібліографічний довідник.* – К., 2007. – 750 с.

¹⁶ *Драгомірова Л.* Оптимальна модель організації документів Національного архівного фонду: методологія визначення та технологія створення (науково-практичний коментар до третього розділу Основних правил роботи державних архівів України // *Студії з архів. справи та документознавства.* – К., 2004. – Т. 11. – С. 111–131.